

**Kwalifikacja
kapitałów własnych
w sprawozdawczości
finansowej**



WYDAWNICTWO
UNIERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Finanse

Kwalifikacja kapitałów własnych w sprawozdawczości finansowej

Maciej Frendzel



WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

ŁÓDŹ 2016

Maciej Frendzel – Uniwersytet Łódzki, Wydział Zarządzania, Katedra Rachunkowości
90-237 Łódź, ul. Matejki 22/26

RECENZENT

Stanisław Hońko

REDAKTOR INICJUJĄCY

Monika Borowczyk

REDAKTOR WYDAWNICTWA UŁ

Katarzyna Gorzkowska

SKŁAD I ŁAMANIE

Munda – Maciej Torz

PROJEKT OKŁADKI

Stämpfli Polska Sp. z o.o.

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Shutterstock.com

© Copyright by Maciej Frendzel, Łódź 2016

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2016

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.07236.15.0.M

Ark. wyd. 8,0; ark. druk. 7,75

ISBN 978-83-8088-603-2

e-ISBN 978-83-8088-604-9

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. (42) 665 58 63

Spis treści

Wstęp	7
Rozdział 1	
Kapitał własny w rachunkowości – przegląd literatury	11
Rozdział 2	
Kapitał własny w regulacjach rachunkowości	21
2.1. Wytyczne Ram koncepcyjnych sprawozdawczości finansowej (MSSF)	21
2.2. Kapitał własny w świetle polskich regulacji rachunkowości	28
2.2.1. Kwalifikacja kapitału własnego	29
2.2.2. Ujęcie i wycena kapitałów własnych w świetle krajowych regulacji rachunkowości	36
2.2.2.1. Ujęcie i wycena kapitałów własnych na przykładzie spółek kapitałowych podlegających polskiemu prawu gospodarczemu	36
2.2.3. Prezentacja i podział kapitału własnego zgodnie z ustawą o rachunkowości	49
2.3. Kwalifikacja kapitałów własnych w świetle Międzynarodowych Standardów Sprawozdawczości Finansowej	51
2.3.1. Kwalifikacja kapitałów własnych w świetle MSR 32 „Instrumenty finansowe: prezentacja”	51
2.3.1.1. Umowne zobowiązanie jako podstawa kwalifikacji kapitałów własnych	52
2.3.1.2. Kontrakty rozliczane we własnych instrumentach kapitałowych	59
2.3.1.2.1. Niepochodne kontrakty rozliczane we własnych instrumentach kapitałowych	59
2.3.1.2.2. Pochodne kontrakty rozliczane we własnych instrumentach kapitałowych	71
2.3.2. Kwalifikacja kapitałów własnych w świetle MSSF 2 „Płatności w formie akcji”	76
2.3.3. Ujęcie kapitału własnego w kontekście rozliczania połączeń jednostek gospodarczych (MSSF 3) i przygotowania sprawozdania skonsolidowanego (MSSF 10)	82
2.3.4. Prezentacja i ujawnianie informacji na temat kapitału własnego (MSR 1 „Prezentacja sprawozdań finansowych”)	88
Rozdział 3	
Determinanty kapitału własnego – analiza i próba syntezy	91
3.1. Sposób (źródła) powstawania kapitału własnego	92
3.2. Forma prawna prowadzenia działalności	97
3.3. Forma prawna i ekonomiczna umów zawieranych przez jednostkę gospodarczą i jej właścicieli	97

6 Spis treści

3.4. Okres finansowania jako przesłanka identyfikacji kapitału własnego	99
3.5. Udział w zyskach i okoliczności jego dystrybucji	100
3.6. Prawa właścicieli i założycieli	102
3.7. Wymagania prawne dotyczące utrzymania kapitału własnego	105
3.8. Ustalenia umowne między współwłaścicielami	106
3.9. Możliwości i okoliczności wypłat na rzecz właścicieli lub założycieli	107
3.10. Korzyści ekonomiczne i ryzyko jako podstawa kwalifikacji instrumentów kapitałowych	109
3.11. Zdolność do absorpcji straty	111
Podsumowanie i wnioski	113
Bibliografia	119
Spis tabel	123

Wstęp

Kapitał własny to jedna z najważniejszych kategorii finansowych przedsiębiorstwa, decydująca o jego sprawnym i bezpiecznym funkcjonowaniu (Walińska, 2014, s. 346). Wyodrębnianie kapitału własnego w źródłach finansowania działalności gospodarczej jest normalną procedurą zarówno wśród praktyków, jak i teoretyków rachunkowości. Rozróżnienie takie jest oczywiste dla oceny pozycji finansowej podmiotu oraz jego dokonań, ustalania wyniku finansowego jednostki i jej porównywania z innymi na podstawie różnych wskaźników finansowych. W tym kontekście identyfikacja kapitału własnego jest kluczowa dla określonych analiz prowadzonych przez analityków finansowych, biegłych rewidentów czy inwestorów, w tym ustalania rentowności kapitału własnego lub relacji zadłużenia do kapitału własnego. Nie bez znaczenia jest też fakt wyceny takich instrumentów – w zależności od zaklasyfikowania danej pozycji do zobowiązań lub kapitałów własnych możliwe są różne zasady wyceny, przekładające się na inny wynik finansowy (a w niektórych przypadkach inne kapitały).

Rozważania nad kapitałem własnym można umieścić w szerszym kontekście rozważań nad ogólną rolą rachunkowości w określonym podmiocie gospodarczym i w gospodarce. Różne założenia dotyczące sprawozdawczości finansowej mogą przekładać się na odmienne postrzeganie kapitału własnego jako określonej kategorii ekonomicznej. Przyjmując rolę rachunkowości jako narzędzia regulującego ład społeczno-ekonomiczny, można uwypuklić prawne aspekty powstawania i ujmowania kapitału własnego oraz jego rolę w ochronie interesów wierzycieli. Z kolei uznanie odzwierciedlenia ekonomicznej rzeczywistości jednostki za podstawową rolę rachunkowości może powodować, że element ekonomiczny będzie dominował przy wyróżnianiu takich pozycji.

Przeгляд literatury pozwala stwierdzić, iż kwalifikacja, ujęcie i wycena kapitałów własnych nie są często podejmowanym tematem analiz i badań. Najprawdopodobniej wiąże się to z założeniem, że kapitały własne są stabilną wielkością, na którą wpływają dwie inne grupy bilansowe – aktywa i zobowiązania. Analiza rozwiązań prawnych i praktycznych wskazuje jednak, że pojęcie kapitału własnego nie jest oczywiste od strony koncepcyjnej i że niezmiernie trudno jest zidentyfikować ekonomiczne wyróżniki tej pozycji.

Podstawową przesłanką do przygotowania niniejszej pracy jest istnienie wyraźnej sprzeczności w zakresie definicji oraz praktyki ujmowania i prezentacji kapitałów własnych, występującej w regulacjach rachunkowości i praktyce gospodarczej oraz brak wyraźnego odniesienia do nich ze strony nauki. Przykładami takich niespójności mogą być w kontekście regulacji krajowych:

- wykazywanie w kapitałach własnych wkładów podlegających wykupowi na żądanie współwłaściciela (np. wkłady w spółdzielniach bądź jednostki uczestnictwa w otwartych funduszach inwestycyjnych), które z perspektywy jednostki sprawozdawczej stanowią jej ekonomiczne zobowiązanie;
- wykazywanie w kapitałach własnych dopłat do kapitału, które w przyszłości będą podlegały zwrotom (dopłaty niezwiązane z pokryciem strat);
- ujmowanie jako zobowiązań pożyczek od właścicieli, podporządkowanych wobec innych zobowiązań, nawet jeśli ich termin zwrotu nie został określony, jest bardzo odległy lub mało prawdopodobny;
- ujmowanie jako pomniejszenie wyniku finansowego (a nie dystrybucji na rzecz właściciela) obligatoryjnych wypłat z zysku w przedsiębiorstwach państwowych (na rzecz Skarbu Państwa, a więc właściciela danego podmiotu) i jednoosobowych spółkach Skarbu Państwa (w tym również spółkach, w których Skarb Państwa nie posiada wszystkich udziałów w związku z nieodpłatnym udostępnieniem akcji (udziałów) pracownikom);
- ujmowanie jako podziału (dystrybucji) wyniku finansowego (a nie kosztu) kwot przyznanych pracownikom jednostki;
- wykazywanie od 1 stycznia 2016 r. jako aktywów jednostki nabytych akcji własnych;
- niejednoznaczne uregulowania w zakresie ujmowania instrumentów, które zostaną rozliczone w przyszłości poprzez przekazanie akcji/udziałów własnych.

Wiele niespójności pojawia się również w kontekście regulacji międzynarodowych. Jako przykład można tutaj wskazać różne podejście do emisji akcji (lub udziałów), gdy cena emisyjna jest niższa od wartości godziwej i emisja skierowana jest do różnych grup potencjalnych akcjonariuszy, np. pracowników (lub zbliżonych osób) oraz do innych podmiotów (osób). Innym dyskusyjnym rozwiązaniem jest ujmowanie w ramach kapitałów własnych jedynie tych instrumentów, które będą rozliczane w przyszłości w ramach wydania własnych akcji/udziałów, gdy kwota rozliczenia określona jest jako stała wielkość (spełnione jest kryterium: „stała liczba akcji za stałą cenę”). Przykładowo, do zobowiązań finansowych jednostki zaliczone będą wyemitowane zerokuponowe obligacje podlegające automatycznej konwersji na akcje tego podmiotu, jeśli parytet wymiany wartości nominalnej obligacji na liczbę akcji nie jest ustalony, zaś do kapitałów własnych – identyczne wyemitowane papiery dłużne, gdy określono parytet wymiany.

Jak pokazują przeprowadzone badania literaturowe, autorzy w bardzo ograniczonym zakresie odnoszą się do problematyki kapitału własnego, praktycznie

pomijając zagadnienia związane z instrumentami (umowami), które przewidują lub umożliwiają emisję akcji (udziałów) w przyszłości. Uwidacznia to istniejącą lukę badawczą w zakresie kwalifikacji kapitałów własnych i ich ekonomicznych determinant.

W kontekście analizy danego tematu nie bez znaczenia były również prace bazujące na przyjętym w rachunkowości wyróżnieniu kapitału własnego¹, dotyczące ustalania i oceny rentowności lub/i zadłużenia określonych podmiotów. Odmienne wyodrębnienie pozycji kapitałów własnych mogłoby znacząco zmienić otrzymane wyniki i w konsekwencji bazujące na nich wnioski.

Celem niniejszej publikacji jest analiza i identyfikacja podstawowych kryteriów ekonomicznych determinujących kategorię kapitału własnego, ze szczególnym uwzględnieniem obowiązujących obecnie regulacji rachunkowości. W tym kontekście przeprowadzono dyskusję na temat podstawowych czynników ekonomiczno-prawnych, które mogą być uznane za wyróżnik kapitału własnego.

W związku z tym, że ta monografia jest ukierunkowana jedynie na zasady wyróżniania i kwalifikacji kapitału własnego, w treści pominięto rozważania dotyczące ujmowania transakcji i przeszacowań, zarówno w aspekcie ustalania zysku (straty) za dany okres, jak i innych całkowitych dochodów, ograniczając się jedynie do tych zagadnień, które wpisują się realizację celu pracy². Pominięto również dyskusję dotyczącą pojęcia i istoty kapitału jako fenomenu ekonomicznego, ponieważ podjęcie tego problemu wymagałoby znacznego rozszerzenia objętościowo książki bez znaczącego wpływu na przyjęty cel.

Podstawą do napisania tej pracy były studia literatury polskiej z dziedziny rachunkowości oraz analiza krytyczna regulacji rachunkowości zawartych głównie w ustawie o rachunkowości, a także Międzynarodowych Standardów Sprawozdawczości Finansowej. Na potrzeby przygotowania rozdziału trzeciego posłużono się w dużym stopniu wnioskowaniem dedukcyjnym i rozumowaniem indukcyjnym. W tym kontekście wnioski końcowe wpisują się w warunkowo-normatywną teorię rachunkowości Richarda Mattessicha³.

Opracowanie składa się z trzech części, które zakończono podsumowaniem. W rozdziale pierwszym przedstawiono dyskusję na temat kapitału własnego w świetle literatury przedmiotu – polskiej literatury z zakresu rachunkowości i wybranych pozycji zagranicznych. W rozdziale drugim poddano krytycznej analizie rozwiązania rachunkowości dotyczące ujmowania i wyceny kapitału własnego (regulacje krajowe oraz rozwiązania przyjęte w Międzynarodowych Standardach Sprawozdawczości Finansowej). Część trzecia prezentuje dyskusję determinantów ekonomiczno-prawnych, na podstawie których można identyfikować kapitał własny. Rozdział ten bazuje w dużym stopniu na analizie, przemysleniach,

1 Jako przykład zob. Duraj, Sajnog (2011).

2 Szersze omówienie zasad ustalania innych całkowitych dochodów – zob. Frendzel (2012).

3 Zagadnienie to omawia szerzej A. Szycha (1996, s. 159–169).

wnioskowaniu i rozumowaniu autora. Wyniki przeprowadzonych analiz wskazują, że określenie kapitału własnego może się zmieniać w różnym kontekście społeczno-prawno-ekonomiczno-politycznym, przy innych przyjętych założeniach i odmiennych oczekiwaniach stawianych przed systemem rachunkowości.

Rozprawę przygotowano z perspektywy podmiotów prowadzących działalność gospodarczą. W ograniczonym zakresie odniesiono się do organizacji nieprowadzących działalności gospodarczej i nienastawionych na zysk, w tym specyficznej grupy podmiotów, jakimi są spółdzielnie mieszkaniowe, a także do relacji między źródłami finansowania aktywów, kapitałem i innymi zobligowaniami jednostki (np. wobec państwa, kontrahentów i dostawców) (Chojnacka, 2012, s. 17; Kawa, 2002).

Dla zwiększenia czytelności opracowania w treści używa się zwrotu „kapitał własny”, choć w praktyce lub w regulacjach dotyczących pewnych grup podmiotów gospodarczych pojawia się również określenie „fundusz”.

Rozdział 1

Kapitał własny w rachunkowości – przegląd literatury

Kapitał i jego rozumienie stanowi obszar zainteresowania ekonomistów od kilkuset lat i do dnia dzisiejszego nie pojawiła się jedna, ogólnie akceptowana definicja kapitału¹. Pojmowanie kapitału własnego w nauce rachunkowości luźno wiąże się z teorią kapitału oraz rozważaniami ekonomistów i finansistów w tym zakresie. Z analizy literatury dotyczącej rachunkowości i sprawozdawczości finansowej wynika, że polscy autorzy w ograniczonym stopniu odnoszą się do tej kategorii ekonomicznej i jej istoty. Niektórzy jedynie wzmiankują ten element bilansu (sprawozdania z sytuacji finansowej) bądź uwypuklają jego istotę jako jednego ze źródeł pochodzenia aktywów². Autorzy identyfikują również dodatkowe cechy kapitału własnego, do których należą:

- bezterminowość (pozostaje w dyspozycji jednostki bez ograniczeń czasowych lub na cały okres trwania jednostki, jeśli okres ten jest z góry oznaczony)³;
- sposób powstania, czyli wniesiony przez właścicieli bądź założycieli oraz z zysku (element samofinansowania)⁴;

1 Ciekawe zestawienie głównych nurtów pojmowania kapitału prezentuje K. Marchewka (2000).

2 Na tę cechę zwracają uwagę m.in. Gmytrasiewicz, Karmańska, Olchowicz (2000), s. 389; Cebrowska (2009), s. 59; Kiziukiewicz (2007), s. 46; Hońko (2015), s. 165; Ziętowska (2010), s. 38; Soczówka (2005), s. 85; Nowak (2011), s. 272; Błażyńska (2015), s. 350; Gabrusewicz (2014), s. 133; Samelak (2006), s. 71; Skrzywan (1973), s. 41; Pfaff (2011), s. 452.

3 Nieokreślony czas finansowania (bezterminowość) wyróżniają m.in. Gmytrasiewicz, Karmańska, Olchowicz (2000), s. 390; Kiziukiewicz (2007), s. 47; Hońko (2015), s. 165; Buczkowska (2009), s. 282; Błażyńska (2015), s. 351; Gabrusewicz (2014), s. 133; Walińska (2014), s. 346; Samelak (2006), s. 71; Skrzywan (1973), s. 41; Pfaff (2011), s. 452; Krzywda (2006); Ickiewicz (2004), s. 37; Dulinić (2007), s. 24.

4 Sposób powstania jako element określający kapitał własny pojawia się m.in. w pracach: Gmytrasiewicz, Karmańska, Olchowicz (2000), s. 390; Brzezina (2006), s. 151–152; Messner, Pfaff (2016), s. 31; Gabrusewicz (2014), s. 133; Samelak (2006), s. 71; Skrzywan (1973), s. 41; Krzywda (2006); Gos (2011), s. 11; Chrostowska (2004), s. 436; Walińska (2009), s. 86; Kumor (2012).

- możliwość udziału w zysku (prawo do udziału w wyniku finansowym, np. w formie dywidendy jako wyróżnik kapitału własnego) (Ickiewicz, 2004, s. 37);
- abstrakcyjność⁵;
- rezydualność (majątek pozostały po zaspokojeniu zobowiązań)⁶;
- prawa podmiotowe do środków gospodarczych (Skrzywan, 1973, s. 41);
- funkcja gwarancyjna wobec wierzycieli⁷;
- zapewnienie możliwości kontynuacji działania, czyli źródło finansowania, które niezależnie od wierzycieli (Krzywda, 2006, s. 90; Błażyńska, 2015, s. 351).

Wskazane powyżej cechy kapitału własnego nie mogą być jednoznacznie uznane za determinujące kapitał własny w kontekście przyjętych rozwiązań praktycznych. Przykładowo, „bezterminowość” nie może być jednoznacznie uznana za cechę determinującą kapitały własne. O ile w przypadku spółek kapitałowych cechę taką można przypisać kapitałowi zakładowemu, o tyle zyski wygenerowane przez jednostkę gospodarczą pozostają w dyspozycji właściciela/li (posiadaczy akcji lub udziałów) i mogą podlegać dystrybucji na ich rzecz niemal w każdym momencie. Analogicznie zwrotowi mogą podlegać dopłaty do kapitału w spółce z ograniczoną odpowiedzialnością bądź też instrumenty podlegające wykupowi przez jednostkę na życzenie ich posiadacza, czego przykładem są np. udziały spółdzielcze czy jednostki uczestnictwa w otwartych funduszach inwestycyjnych.

Wniesienie przez właścicieli środków do podmiotu również może budzić wątpliwości, ponieważ nie każde wniesienie zasobów do jednostki gospodarczej przez jej właścicieli jest klasyfikowane jako kapitał własny. Przykładem odmiennego podejścia jest ujęcie dopłat do kapitału, które nie służą pokryciu strat z lat ubiegłych i wniesieniu zasobów w formie podporządkowanej pożyczki, nawet długoterminowej (np. 30-letniej), gdy odsetki są kapitalizowane i wypłacane wraz ze zwrotem tej pożyczki. Do kapitałów własnych nie będą zaliczone również w pewnych okolicznościach instrumenty dłużne (np. dłużne papiery wartościowe wyemitowane przez jednostkę), które będą podlegać automatycznej konwersji na akcje danego podmiotu w przyszłości (np. w kontekście stosowania Międzynarodowych Standardów Sprawozdawczości Finansowej wyemitowane obligacje będą zaliczane do zobowiązań finansowych, gdy parytet wymiany na akcje nie jest ustalony na zasadach „stała liczba akcji za stałą cenę”).

5 Do abstrakcyjności nawiązują m.in. Gmytrasiewicz, Karmańska, Olchowicz (2000), s. 390; Walińska (2009), s. 86.

6 Na tę cechę zwracają uwagę m.in. Kumor (2012); Hońko (2015), s. 165; Mindowicz (2010), s. 415; Walińska (2014), s. 346; Samelak (2006), s. 71; Krzywda, Dudek (2005), s. 9; Krzywda (2006), s. 89; Krzywda (2011), s. 10.

7 Funkcja gwarancyjna wobec wierzycieli jest wskazana m.in. w opracowaniach: Pfaff (2011), s. 452; Krzywda (2011), s. 10.